CONSIDERATIONS ON TOMA PAVEL'S STUDY, *LA PENSÉE DU ROMAN*

Ana-Elena Costandache
"Dunărea de Jos" University of Galaţi

Abstract: Our study focuses on the novel of Toma Pavel about „novel thinking" (La pensée du roman). Far from having the ambition to exhaust the subject, or giving to the reader an overview erudite work, La pensée du roman is recommended by the author, from the opening pages, to the benevolence of the public and originates disagreement between the literary tastes of the author and prejudices on history of the novel. What caught our attention was that Toma Pavel stopped on several representative works from each historical epoch analyzing them, sometimes in detail, the action and the meaning, as well as some fundamental concepts: the individual, the worlds, the moral law.

Keywords: roman/novel, gender narrative, modernism, character, art.

Scriitor de origine română, în prezent profesor de literatură la Universitatea din Chicago, Toma Pavel a publicat studiul *Gândirea romanului* (în limba franceză *La pensée du roman*) în anul 2003, la renumita Editură Gallimard. Varianta tradusă în limba română (de Mihaela Mancaş), apărută la Editura Humanitas în anul 2008, dezvăluie povestea completă a romanului occidental.

Studiul este bine structurat, repartizat în patru părţi precedate de un cuvânt înainte şi un argument al autorului despre scopul scriiturii sale; toate acestea sunt urmate de un epilog, un indice al numelor proprii şi câteva repere naţionale.

Cartea invită, încă de la început, la o lectură avizată. În avant-propos, autorul îşi anunţă obiectivele scriiturii: cartea conţine un „mic dezacord" între gusturile literare şi prejudecăţile istoriei romaneşti. Cu un decalaj de câteva pagini (416 în varianta franceză faţă de 429 în varianta în limba română), Toma Pavel îşi exprimă admiraţia pentru „romanele vechi", premoderne, precum *Etiopicele*, *Amadis de Gaula*, *Astreea*, romane apreciate în vremea lui Cervantès, Doamna de Sévigné şi Racine. Contadicţia presonală intervine, însă, imediat, căci „epifaniei îndoielnice" i se opun pseudo-romanele „moderne", care abundă în adevăr şi realism.

În urma numeroaselor sale cercetări, Toma Pavel observă că romanul său nu se limitează doar la „o luptă între adevărul triumfător şi minciuna înfrântă", ci la „un dialog secular între reprezentarea idealizată a existenţei umane şi cea a dificultăţii de a ne măsura cu acest ideal." [1] (p.10)

Încă din secolul al XVIII-lea, romanul modern nu a refuzat decât în parte vechile tendinţe idealizatoare, pe care nu a încetat să le reia şi să le continue. Această observaţie constituie punctul de plecare al lucrării consacrate marilor orientări din istoria romanului. Autorul prezintă punctul de plecare al lucrării sale, al cărei plan constă în „a prezenta mai întâi felul în care genurile narative premoderne concep perfecţiunea umană, pentru a discuta apoi tentativele moderne de a examina această perfecţiune în lumea experienţei cotidiene". (p. 10)

[1] Citatele sunt extrase din lucrarea *Gândirea romanului* de Toma Pavel, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.

Toma Pavel se opreşte, cu precădere, asupra marilor orientări romaneşti. Tradiţiile naţionale ocupă un loc secundar, însă etapele „devenirii" şi dezvoltării genului sunt tratate minuţios, oferind exemplul, cel puţin, al unei lucrări reprezentative pentru fiecare etapă.

Încă de la apariţia sa şi până în prezent, romanul (ca gen de scriitură) s-a îmbogăţit şi s-a transformat continuu. Publicul ţintă era, odinioară, la fel ca în zilele noastre, cel de masă, cu o mare capacitate şi flexibilitate tematică. În ciuda acestui fapt, cu timpul s-a produs o dublă specializare: pe de o parte, cea a publicului, pe de altă parte, cea a scriitorilor. Astfel s-a născut termenul de „artă" a romanului, iar în acest context întrebările autorului ar fi următoarele: „Este romanul o artă? Participă romanul la misiunea artei în acelaşi fel ca artele plastice, poezia si muzica?" (p. 15) Răspunsul lui Toma Pavel este greu de găsit, căci romanul, ca specie, a fost inventat relativ târziu şi a fost mult timp ignorat de către specialişti, cel puţin în tratatele de poetică şi retorică. În ciuda acestui fapt, scriitura romanescă s-a dovedit capabilă de adaptare la toate tipurile de public-lector. Conform opiniei lui Pavel, romanul a trecut, de-a lungul istoriei sale, prin trei transformări majore: „ cea dintâi – la începutul secolului al XVIII-lea – a rupt barierele sociale care înconjurau personajele pozitive, răspândindu-le în toate categoriile sociale şi etnice, modificând astfel echilibrul subspeciilor narative premoderne. A doua a creat, la începutul secolului al XIX-lea, realismul social şi istoric, unificând în mod durabil genul romanului. Cea de-a treia, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, a împins romanul spre modernism, reformulând finalitatea estetică a genului." (p. 17)

Această manieră de divizare a timpului apariţiei şi dezvoltării genului romanesc în etape succesive şi precise, bine delimitate, este surprinzătoare, întrucât romanul şi-a urmat, de fapt, traiectoria firească. Cititorii apreciau reuşita artistică după rigoarea fiecărei arte de a-şi respecta propriile reguli. De aceea, romanul nu avea nici un motiv să concureze cu celelalte genuri literare considerate superioare la acea vreme, genuri precum epopeea sau tragedia, iar autorul justifică repede datarea tardivă a genului: doar la sfârşitul secolului al XVII-lea romanele premoderne încep să fie considerate de lector drept „romane vechi".

În studiul său, Toma Pavel este convins de faptul că romanul secolului al XVIII-lea a detronat, ca valoare, vechile romane adoptând ca normă verosimilul şi reuşind să se îndepărteze de romanele premoderne, care prezentau faptele într-o manieră idealizatoare.

În secolul al XIX-lea, romanul şi-a afirmat dreptul de a-şi promova adevărata valoare artistică, dorind să-i ofere publicului larg numai capodopere. De aceea, era necesar ca autorii să-şi formeze talentul şi să-şi schimbe maniera de scriere: tehnica observaţiei minuţioase şi meditaţia imparţială a virtuţilor au înlocuit vechile idei despre libertate, putere şi generozitate. Iar acest fapt s-a realizat în două etape: „La început, romanul trebuia să acorde tuturor oamenilor forţa morală rezervată odinioară eroilor excepţionali, iar în a doua etapă, să subordoneze scrupulos imaginaţia observaţiei empirice si limbajul – sobrietăţii." (p. 19) Astfel, sub influenţa operelor de succes care au fost scrise în toate limbile, autorul remarcă faptul că „istoria prozei narative a fost mai târziu împărţită retrospectiv în două etape care se excludeau reciproc: epoca minciunii romaneşti, deci a greşelii şi superstiţiei, şi noua epocă, inamica întunericului şi creatoarea adevăratei metode în roman." (p. 19) În acest sens, observaţia imediată a lui Pavel este pertinentă, relevând faptul că în secolul al XIX-lea publicul lector mai prefera încă romanele populare, care ofereau o lume imaginară mai bună decât cea reală, o lume aproape în totalitate utopică: de fapt, „idealismul romanului cavaleresc, al romanului eroic şi al pastoralei continua să supravieţuiască în romanul modern." (p.20)

În timpul secolului XX, dar mai ales în prima jumătate a acestuia, genul romanesc a trecut prin modificări cu adevărat revoluţionare în ceea ce priveşte tehnicile de a concpe şi de a redacta

subiecte. Noul sistem artistic, adică sistemul artistic modern, propunea renunţarea la constrângerile de ordin formal, care vizau linearitatea subiectului şi a intrigilor romanului tradiţional. Noutatea viza, cu precădere, libertatea scriitorului, care dorea să-i ofere lectorului o imagine exemplară a vieţii sociale şi, în acelaşi timp, să-l facă să simtă misterul universului pe care textul îl evoca. Astfel, se aspira la o perfecţiune a stilului, care trebuia să strălucească prin el însuşi, independent de textul propriu-zis. De altfel, Pavel subliniază: conform noului demers de scriere, romanele secolului XX ar fi trebuit să contrasteze întru totul cu scrierile din secolele anterioare, în care arta romancierului viza observaţia minuţioasă a lumii şi construcţia unei povestiri verosimile. Totuşi, noul cult al formei şi practica romanului „modernist" nu au înlocuit idealismul pe care scrierile de odinioară îl promovau. De aceea, „tot aşa cum domnia veridicităţii în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea nu înlocuise odată pentru totdeauna idealismul romanelor de odinioară, modernismul – înţeles ca efort de a împleti cultul formei cu acela al subiectivităţii – nu putea explica el singur crearea marilor romane din secolul XX. Practica romanului modernist, restabilind tacit echilibrul, a continuat să urmeze tradiţia, împodobind-o cu cele mai înălţătoare ornamente formale şi subiective." (p. 23)

Tot în avant-propos, Toma Pavel aduce în discuţie „trecutul ficţional al romanului"; în fiecare epocă s-a crezut că producţiile artistice erau cele mai bune, că scriitorii timpului detronau, prin noile scrieri, vechile forme narative şi că modernismul trebuia să se prezinte ca o depăşire ireversibilă. Dintr-o dată, trecutul romanului a devenit scena de bătaie provocată de confuzia dintre „operele excepţionale" şi „operele de excepţie" (p. 24). Însă autorul conchide faptul că modernismul a exagerat prin luarea în considerare a noilor opere. De aceea, el îşi afirmă scopul scrierii: acela de a pune în evidenţă „caracterul tradiţional al trecutului romanului" si de a sublinia „persistenţa trecutului".(p. 27) Maniera de a trata autorii şi operele lor trebuie să fie făcută într-un mod minuţios pentru a putea înţelege mai bine istoria tehnicilor narative, care evoluează şi se transformă odată cu mutaţiile epocii. În demersul său, Pavel îşi dezvăluie maniera de scriere împrumutând din istorie tehnicile narative, grija şi preocuparea pentru arta romanului luat în consideraţie în funcţie de perspectiva de a prezenta personajele şi lumea în general. Proiectul lui Pavel ţine cont de un anumit scop: înţelegerea evoluţiei romanului, „logica internă a devenirii sale şi dialogul în care se angajează reprezentanţii săi de-a lungul veacurilor." (p. 35). Dar, pentru a nu fi criticat că a evitat problematica naşterii genului romanesc, autorul acceptă cu deschidere ipoteza conform căreia „originea romanului *modern* se află în dialogul polemic cu *vechile romane*". (p. 40)

Această idee de a caracteriza romanul prin intermediul mobilităţii sale este bine justificată pentru că, de-a lungul timpului, operele noi au circulat în paralel cu aşa-zisele opere vechi, vetuste. Această coexistenţă presupunea, fără nici o urmă de îndoială, o mare rivalitate, care a dat naştere schimbului de idei şi de procedee artistice. Argumentul lui Pavel pune în evidenţă maniera de înţelegere şi de apreciere a sensului unui roman; trebuie observată mai ales tehnica literară a autorului în acelaşi timp ca şi natura organizării universului uman. Aşadar, se pare că dezvoltarea romanului modern nu ar putea fi înţeleasă fără a studia în prealabil moştenirea romanescă pe care acesta o perpetuează, dar fără a mărturisi şi a recunoaşte acest fapt. De aceea, Pavel îşi propune să facă din proiectul său literar *Gândirea romanului* o adevărată operă care să trateze „formarea prozei narative moderne, insistând atât asupra creării unor formule noi, cât şi asupra dependenţei lor de tradiţiile narative importante." (p. 43)

Prima parte a scrierii lui Toma Pavel are ca titlu *Transcendenţa normei* (p. 53) şi se opreşte asupra debuturilor romanului în secolul al XVI-lea, atunci când imaginaţia creatoare acorda prioritate idealului, conceput ca normă de conduită. Genurile prozei narative pre-moderne

ofereau publicului un număr variat de puncte de vedere asupra lumii. Repertoriul era bogat în romane eroice, de inspiraţie elenistică, povestiri pastorale, romane picareşti sau povestiri comice, care parodiau genurile serioase. Astfel, publicul-lector avea libertatea de a alege genul de ficţiune specific gustului său. Printre genurile narative din acea perioadă, cele care prezentau eroi exemplari erau preferate, în timp ce operele care aveau drept subiect imperfecţiunea umană ocupau un loc secundar. În ciuda acestui fapt, diversele genuri narative s-au dezvoltat în manieră proprie, căutându-şi reuşita.

În secolul al XVII-lea, romanul eroic a fost perceput ca un imens progres spre arta adevărată a narării. Dar succesul acestui tip de scriitură nu a provocat dispariţia admiraţiei pentru morala cavalerească, dat fiind faptul că marile romane idealiste au asociat această morală cu intrigile romanului grecesc, dând naştere astfel adevăratului roman istoric. În consecinţă, toate romanele premoderne imaginau un ideal separat de realitate, ideal care este integrat „în mod excepţional şi exemplar totodată, într-un mic număr de fiinţe superioare”. (p. 136) Astfel, conform părerii lui Pavel, formele romanului idealist au drept obiect de reflecţie raporturile dintre normă, sine şi lume.

A doua parte a studiului, „*Farmecul interiorităţii*” (p. 143) prezintă faptul că de-a lungul secolului al XVIII-lea cititorii au continuat să citească marile romane idealiste ale secolelor precedente. Creaţia romanescă şi gândirea morală au contribuit puţin câte puţin la formarea unei noi imagini a perfecţiunii umane. În acele vremuri, se încuraja crearea şi abordarea altor formule narative, printre care şi romanul ludic, gotic, de moravuri şi romanul sentimental. Deşi realismul decorului şi grandoarea personajului reprezenta, în secolul al XVIII-lea, două faţete ale aceleiaşi monede, exista şi o parte contrastantă între platitudinea atmosferei imaginate şi frumuseţea interioară a personajelor care trebuia să atragă atenţia lectorilor obişnuiţi tocmai prin vechiul idealism. În timp ce romanul ludic prezenta personajele în manieră ironică, romanul gotic propunea o reîntoarcere la vechea metodă idealistă, promovând dependenţa directă a romanului vieţii cotidiene, banală în fapt. Romanul de moravuri era dominat de personaje ale căror singură trăsătură notabilă era aproape diabolică în comparaţie cu sufletele frumoase, în timp ce romanul sentimental propunea o viziune nouă asupra iubirii-pasiune, în care raţiunea refuza toate convenţiile impuse de societate.

Toma Pavel consideră că operele lui Richardson şi ale lui Rousseau au reuşit să reînnoiască genul romanesc, propunând cititorilor un nou model de societate, obiectivă şi demnă, în care toate personajele sunt bune şi rele în acelaşi timp. Romanele descriu fiinţe ale căror suflete puternice şi nobile devin sediul normei morale, promovând exemple de conduită, ceea ce reprezintă nucleul naraţiunii.

Adevărat câmp de dezbatere a ideilor, romanul a păstrat ideea de perfecţiune morală, tratând raportul sufletelor nobile cu lumea şi, în acelaşi timp, s-a concentrat asupra perspectivei subiective dar şi a specificului decorului material şi social. De fapt, naraţiunile din secolul al XVIII-lea au continuat modelul creaţiilor artistice din epocile trecute, aducând totuşi elemente noi şi provocând dezbateri care „arată că vechea dispută dintre naraţiile care idealizează fiinţele omeneşti şi cele care le înţeleg imperfecţiunea nu este încă rezolvată, dar că o nouă convingere e pe cale să se impună: idealismul nu poate fi niciodată părăsit, dar nici apărat fără să se ţină seama de exigenţele, tot mai greu de ocolit, ale veridicităţii materiale şi sociale.” (p. 220) În consecinţă, romanul secolului al XVIII-lea s-a forţat să dezvăluie, într-o manieră verosimilă, decorul în care sufletul nobil îşi afirmă superioritatea, păstrând legături cu mediul în care acesta îşi are rădăcinile.

A treia parte, *Naturalizarea idealului* (p. 221) pune accentul pe epoca de glorie a romanului, secolul al XIX-lea. În paginile studiului său, Toma Pavel apreciază faptul că aceea era epoca în care romanul dezvăluia publicului raporturile individului cu mediul social, istoric, tardiţional şi etnografic. Aceste legături sunt puse în evidenţă de autorul *Gândirii romanului*, care arată că interesul pentru veridicitatea socială s-a manifestat în operele tuturor romanicierilor epocii. Căutând peste tot nobleţea şi forţa morală, scriitorii căutau, în acelaşi timp şi universul în toate detaliile sale, cu scopul de a descoperi eroi exemplari uitaţi de istorie sau rătăciţi în labirintul societăţii moderne.

Relaţia individului cu mediul social a fost percepută ca o încercare de a tempera caracterul duplicitar al omului, supus regulilor mediului în care s-a născut. Aceste reguli sunt respectate ca norme, determinând o dependenţă directă: pe de o parte, individul este înrădăcinat în mediul său, social şi naţional, iar pe de altă parte, omul este dependent de mediu şi ereditate. Comunitatea afirmă această stare de fapt categoric opusă ideii de contract social, iar oamenii se transformă în funcţie de tradiţiile etnografice. De aceea, romanele secolului al XIX-lea analizau această diferenţă dintre individ şi societate şi, în acelaşi timp, insistau asupra influenţei concrete pe care societatea o exercita asupra personajelor.

În cartea sa, Toma Pavel consideră că etapa de apogeu a romanului din secolul al XIX-lea este evidentă; lumea pe care romanul o înfăţişează este împărţită în regiuni istorice, sociale şi geografice, ale căror particularităţi erau descrise minuţios. De asemenea, personajele imaginate erau, în acelaşi timp, admirabile şi perfecte, înconjurate de o lume când ostilă, când onorabilă. Astfel, moştenirea romanescă idealistă a secolului al XVIII-lea a fost refuzată în mod categoric în secolul al XIX-lea când romanul a ajuns la o stare de echilibru remarcabil. În ciuda diversităţii de opţiuni cărora diverşi romancieri au subscris, lectorul vremii nu avea nici o şansă să scape de uniformitatea formală a operelor acestora. Pavel subliniază şi faptul că la nivelul imaginaţiei „personajele, mereu înrădăcinate în cadrul lor, se vedeau veşnic împinse în toate direcţiile, între imperfecţiunea şi aspiraţiile lor morale, între forţa gravităţii şi cea a harului.” (p. 352). Dar la nivelul stilului, autorii erau extrem de atenţi la detaliile de ordin istoric şi social pentru a „asigura atât veridicitatea dialogurilor, cât şi imersiunea senzorială şi afectivă a cititorului în universul personajului.” (p. 367) Aceste trăsături se regăsesc în marea majoritate a operelor, în punctul pe care forma romanului de „la sfârşitul secolului a XIX-lea părea împietrită pentru totdeauna” (p. 367)

A patra parte şi ultima a scrierii lui Pavel, intitulată *Arta detaşării* (p. 369) prezintă romanul lansat deja în aventura modernistă, rupt cu totul de trecut şi care creează noi forme ale imaginarului. Autorul consideră că individul nu mai este un produs guvernat şi condus de condiţiile naturale, istorice şi sociale din mediul său, ci se mişcă independent: „E de la sine înţeles că această independenţă nu e aceeaşi care, în vechiul roman, îi era asigurată individului-din-afara-lumii de alianţa cu Providenţa, acum disparută.” (p. 371) Omul este, de această dată, aruncat în lume, fără nici un ajutor, singurul responsabil de el însuşi. În aceste condiţii, raporturile lui cu societatea devin obiectul unei decizii personale, iar societatea în care se naşte nu-i mai aparţine. Conform părerii lui Pavel, accesul la viaţa socială devine extrem de dificil; refuzul societăţii şi al convenţiilor sale nu mai este un gest dramatic făcut în urma unor lungi dezbateri, ci un drept elementar care aparţine fiecărei persoane. Protagonistul romanelor secolului al XX-lea suferă, adesea, din cauza societăţii inaccesibile care îl înconjoară dar, de multe ori, acesta beneficiază de libertatea de exprimare. Astfel, el nu mai trebuie să fie constant sau fidel unei cauze ideale, ci doar să-şi exprime disponibilitatea. Câteodată, comunitatea la care doreşte să adere îl refuză direct sau din contră, îl ţine prizonier, îl supune, fără însă a reuşi să îl asimileze

sau să-l integreze. Toma Pavel face asemănari cu Narcis, din mitul cu acelaşi nume: individul îşi găseşte adevărata fericire doar contemplându-se pe sine. Omul nu se mai interesează de alţii, ci doar de propriul eu: ascultă, devine contemplativ, acţionează fără să gândească, dominat de fremătarea confuză a dorinţelor pe care nu vrea să şi le înfrâneze. Pavel explică această conduită a protagonistului: fericit cu sine, el percepe lumea ca pe un obiect oferit plăcerii sale. Cu sufletul rănit, nu se gândeşte să evite suferinţa, din contră, găseşte resurse să se reinventeze şi să se redescopere. Toate acestea descriu o traiectorie a evoluţiei romanului iar această evoluţie asigură o nouă structură formală fără să-i schimbe obiectul de interes.

După ce a tratat în mod minuţuos, în paginile studiului său, istoria romanului de-a lungul secolelor, descifrându-i diversele transformări, Toma Pavel nu încheie fără să explice şi rolul autorilor-scriitori. În epilogul său, cele 416 pagini ale lucrării sale sunt intitulate de Pavel simplu, „istoria romanului" (p. 420), iar înainte de a o termina, autorul se opreşte, preţ de câteva pagini, asupra contribuţiei scriitorului din toate timpurile. Este vorba de autorul ficţional în general, căruia îi sunt atribuite două calificative: unul de „scriitor foarte mare", şi altul, de „autor important" (p. 420). Împărtăşind această idee, Pavel subliniază faptul că au existat scriitori importanţi de-a lungul timpului, dar care au influenţat epoca în mică măsură, întrucât le-a lipsit talentul. De aceea şi operele lor au fost uitate la un moment dat. Adevăratul scriitor este, însă, cel cunoscut şi recunoscut pentru talentul său estetic. Pavel apreciază că marea grijă a tuturor scriitorilor ar fi aceea de a oferi celorlalţi o nouă etapă din istoria romanului şi de a marca un moment important în istoria artei literare. În final, autorul reaminteşte cititorului că la începutul fiecăreia dintre cele patru parti ale lucrării sale, acesta a „schiţat orizontul antropologic" al fiecărei perioade, rezumând doar *rezultate*.

În concluzie, Toma Pavel explică şi „se explică" cititorului: el nu a dorit decât să rezume rezultatele evoluţiei romanului de-a lungul fiecărei epoci şi nu să propună un principiu de organizare a scrierilor. Întreaga istorie a romanului provine din preocupările şi disputele diverse ale oamenilor, iar fiecare secol se mândreşte mai degrabă cu reuşitele romaneşti ambiţioase decât cu talentul de a scrie sau de a povesti. În acest fel, literatura a stiut sa unească caracterul permanent al activităţii de a scrie şi a evoluat asumându-şi formele, fără să îşi schimbe obiectul de interes: individul şi perspectiva sa de a trăi.

Bibliografie

MARINO, Adrian, *Modern, modernism, modernitate. Eseuri*, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1969

NEGOIŢESCU, I. *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Minerva, București, 1991

PAVEL, Toma, *Gândirea romanului* de Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.